

УДК 329.614:355.425.4(477.8)J94(47+57)

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.16

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ ПРОТИ ДРУГОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Санкович Марія,

аспірантка кафедри всесвітньої історії

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-3094-5238

У статті розкрито основні форми протидії членів ОУН і вояків УПА радянській західних областей України у перші повоєнні роки. Охарактеризовано специфічні підходи більшовицької адміністрації до реалізації директив союзного центру, спрямованих на примусові колективізацію та культурну революцію, конфесійну уніфікацію краю.

Вперше в українській історіографії комплексно розкриваються способи підтримки учасників українського самостійницького руху з боку місцевого населення: від саботажу до збройної відсічі. Доведено, що, зазнавши великих втрат, УПА здійснює рейди, щоб прорватися у Західну Німеччину та Австрію. Ті підрозділи, що не могли прорватися, розділилися на невеликі групи, здійснюючи напади на активістів радянської влади, знищуючи колгоспи, МТС та інші господарчі об'єкти. Пропаганда, жорстокість та підступність радянських каральних органів, а також популістські соціально-економічні зміни зробили неможливим тривале продовження спротиву політиці Кремля.

Прослідковано, що активний спротив значної частки західноукраїнського населення радянській поставило Кремль перед необхідністю залучення до «соціалістичних перетворень» партійно-радянських функціонерів і спеціалістів різних галузей господарства з різних регіонів країни.

Також встановлено, що безоглядно руйнуючи традиційний життєвий уклад, форми господарювання, соціокультурні та релігійні практики, сталінський режим прагнув у найкоротші терміни «перекроїти» західноукраїнське суспільство за власними лекалами. Основними інструментами політики радянської стали brutальне насильство і примус у всіх можливих формах.

Досліджено політичні та соціально-економічні трансформації, здійснювані більшовицькими місіонерами у краї, що відбувалися в умовах збройної боротьби ОУН і УПА. Ізольованість від світу, відсутність джерел надходження зброї та амуніції, постійні облави та «воєнно-чекістські операції», арешти і депортації родин повстанців спричинили поступове згорання українського національно-визвольного руху. Проте ідея державної незалежності України та свободи її населення, яку виборювали повстанці ціною свого життя, передавалася з покоління у покоління.

Ключові слова: Західна Україна, сталінський тоталітарний режим, український самостійницький рух, радянська, насильство, колективізація, культурна революція.

Sankovich Maria. The struggle of the Ukrainian nationalist underground against the second sovietization of the Western regions of Ukraine

The article reveals the main forms of resistance by OUN members and UPA soldiers to the Sovietization of the western regions of Ukraine in the first post-war years. The specific approaches of the Bolshevik administration to the implementation of directives of the Union Center aimed at forced collectivization and cultural revolution, religious unification of the region are characterized.

For the first time in Ukrainian historiography, methods of support for the participants of the Ukrainian independence movement by the local population are comprehensively revealed: from sabotage to armed resistance. It is proven that after suffering heavy losses, the UPA conducts raids to break into West Germany and Austria. Those units that could not break through were divided into small groups, carrying out attacks on activists of the Soviet government, destroying collective farms, MTS and other economic objects. Propaganda, brutality and insidiousness of the Soviet penal authorities, as well as populist socio-economic changes made it impossible to continue resistance to the Kremlin's policies for a long time.

It has been observed that the active opposition of a significant part of the Western Ukrainian population to Sovietization was put by the Kremlin as a priority for the need to involve party-Soviet functionaries and specialists in various branches of the economy from various regions of the country in the cause of "socialist transformations".

It was also established that by recklessly destroying the traditional way of life, economic forms, socio-cultural and religious practices, the Stalinist regime sought to "reshape" Western Ukrainian society according to its own patterns in the shortest possible time. Brutal violence and coercion in all possible forms became the main instruments of Sovietization policy.

The political and socio-economic transformations carried out by the Bolshevik missionaries in the region, which took place in the conditions of the armed struggle of the OUN and the UPA, were studied. Isolation from the world, lack of sources of weapons and ammunition, constant raids and "military Chekist operations", arrests and deportations of rebel families caused the gradual collapse of the Ukrainian national liberation movement. However, the idea of state independence of Ukraine and the freedom of its population, which the rebels fought for at the cost of their lives, was passed down from generation to generation.

Key words: Western Ukraine, Stalin's totalitarian regime, Ukrainian independence movement, Sovietization, violence, collectivization, cultural revolution.

Постановка проблеми. Після визволення території Західної України від німецьких військ внутрішньополітична обстановка у регіоні залишалась вкрай напруженою. 20 червня 1947 р. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР висунули для західних областей завдання «наздогнати» у своєму політичному і культурному розвитку східні області». Повоєнна радянська влада, нехтування радянською владою звичаїв і традицій місцевих жителів, насильницьке руйнування усталеного способу життя й потужний соціальний примус негативно позначилися на становищі населення в цілому і призвели до подальшого збройного опору радянській владі ОУН і УПА.

Аналіз джерел та останні дослідження. В українській історичній науці впродовж останніх десятиліть кардинально змінився підхід до трактування питань принципів та методів проведення процесу радянської на західних областях УРСР. Причиною цього постали як відхід від усталених у радянській період ідеологем, так і відкриття нових архівних матеріалів. Загальною теоретичною базою нашого дослідження стали публікації В. Гриневича, В. Даниленка, З. Златанова, М. Леськів, О. Малярчука, П. Мірчука, О. Рабенчука, М. Сеньківа, В. Сергійчука, В. Ткачука та інших дослідників.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити підходи радянської влади до політичних та соціально-економічних трансформацій у західноукраїнському регіоні, а також засоби боротьби українського націоналістичного підпілля проти другої радянської влади.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 1939–1941 рр. на щойно приєднаних до УРСР західноукраїнських землях радянський режим ще не встиг зміцнитися. Одразу після їх визволення на завершальному етапі Другої світової війни радянський уряд відновив процес радянської влади. Так звана друга радянська влада передбачала продовження впровадження та утвердження нових для цих територій форм радянських/більшовицьких політичних, економічних та соціальних відносин, а саме колективізацію, індустріалізацію, культурну революцію і масові репресії щодо невдоволених новою владою. Досягти поставлених завдань намагалися у найкоротший термін, незважаючи на спротив місцевого населення.

Першочерговим стало питання повоєнної відбудови краю. Уже в грудні 1944 р. при РНК УРСР було утворено Раду допомоги у відбудові та відродженні цього регіону. У 1944 р. на відновлювальні роботи було виділено 10 млрд. руб. Радянська економіка функціонувала за директивами керівників тоталітарної держави, при цьому цілковито ігнорувалися традиційні форми і досвід господарювання місцевої людності. 7 травня 1945 р. ЦК КП(б)У та уряд СРСР ухвалили постанову «Про заходи з відбудови і дальшого розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей на 1945 р.».

З метою координації заходів з радянської влади західних областей встановлювалися спеціальні посади заступника голови уряду УРСР, заступників міністрів. У ЦК КПУ було утворено спеціальний відділ у справах західних областей УРСР.

Першими заходами радянської влади стало відновлення місцевих органів влади у формі Рад. Місцевим кадрам на той час не довіряли. Як наслідок, наприкінці 1946 р. з 15,1 тис. номенклатурних посад в обкомах партії у Західній Україні місцеві працівники займали лише 1,8 тис. (12,1%). На роботу в місцеві органи влади, господарську, політико-партійну та інші сфери зі східних областей СРСР було направлено 86 тис. представників різних спеціальностей [4, арк. 46–48].

Встановлення радянської влади у краї супроводжувалося запровадженням контролю за всіма категоріями громадян, виявленням опозиційно налаштованих «елементів», яких невідкладно «ізолювали». Опанувавши поступово ситуацію в Яремчанському районі (Станіславщина), більшовицька адміністрація за допомогою НКВС розпочала масові арешти «неблагонадійного» населення. Спочатку ув'язнених утримували в тюрмі обласного центру в Станіславі, а згодом відправлялися під конвоєм на шкідливі для здоров'я каторжні роботи в рудники й шахти Казахстану, Сибіру, Воркути.

24 січня 1945 р. відбулися збори виконавчого комітету в Поляниці. Очолював збори Павук та секретар Лесюк. Серед присутніх був також представник прикордонного загону НКВС лейтенант Огородніков. Останній зачитав наказ НКВС № 34 про те, що всі мешканці с. Поляниця до 15 лютого 1945 р. віком від 15 років зобов'язані «зареєструвати поголовно всю сім'ю та відкрити тих, котрі би то ухилювалися від Червоної армії». Наказ також вимагав викрити всіх, хто був причетним до підпільного руху ОУН та УПА [4, арк. 12].

Військовозобов'язані чоловіки призовного віку в сусідньому с. Яблуниця бойкотували добровільну явку на призовні пункти райвійськкоматів, завдяки чому зберегли своє життя і здоров'я [4, арк. 75]. Та все ж з часом силові структури домагалися свого, вилучаючи з місцевого соціуму тих, хто не мав жодних ілюзій щодо більшовицької політики у регіоні.

Ще у 1939–1941 рр. Кремль зіткнувся з серйозною проблемою в Західній Україні, яка наприкінці 30-х рр. практично перестала існувати в СРСР, – великим впливом релігійних інституцій на місцеве

населення. Це створювало великі перешкоди на шляху утвердження у краї більшовицької ідеології та уніфікації світогляду західноукраїнського соціуму. Один із перших ударів радянська влада завдала по Українській греко-католицькій церкві (УГКЦ), яка мала величезний вплив на західноукраїнське населення, виступала натхненником національно-визвольної боротьби, відкидала політику більшовиків. До того ж греко-католиків звинувачували у співпраці з нацистами.

Сигналом до початку кампанії проти церкви стала смерть 1 листопада 1944 р. митрополита Андрія Шептицького. Його наступник – Йосип Сліпий – намагався знайти спільну мову з новою владою. Проте вже у березні 1945 р. була підготовлена детальна інструкція щодо ліквідації УГКЦ, згідно з якою у квітні 1945 р. заарештовано єпископів на чолі з митрополитом Й. Сліпим. Їм було запропоновано «добровільно» возз'єднатися з Російською православною церквою. Упродовж короткого часу було розгромлено митрополію та єпархіальні управління, закрито церковні освітні установи, а також заарештовано близько 2 тис. священників, ченців і черниць.

У 1946 р. у Києві відбувся закритий процес проти греко-католицької ієрархії на чолі з митрополитом Й. Сліпим. Тоді ж у Львові під тиском НКВС було скликано неканонічний собор, який ухвалив рішення про скасування Берестейської унії 1596 р., розрив із Римом і підпорядкування греко-католиків Російській православній церкві. УГКЦ змушена була перейти у підпілля, а одного з організаторів собору єпископа Гавриїла Костельника, який виступив на ньому з доповіддю «Щодо мотивів возз'єднання УГКЦ з РПЦ», застрелено на одній із вулиць Львова. Радянська пропаганда звинуватила у вбивстві єпископа підпілля ОУН. Наразі організатори та виконавці вбивства залишаються невідомими. Не виключено, що сталінські спецслужби прибрали небажаного свідка ліквідації УГКЦ, бо вбивцю застрелив енкаведист під час утечі з місця злочину.

За схожим сценарієм розгорталися події в Закарпатті. До липня 1947 р. у Мукачівській єпархії відібрали 73 церкви, 15 священників було вислано до Сибіру, трьох убито, а 36 втекли за кордон. На мукачівського єпископа Г. Ромжу було вчинено замах, але він залишився живим. Пізніше його отруїли в лікарні. Після цього закрили всі греко-католицькі храми і 50 священників засудили на різні терміни ув'язнення. Наслідком усіх цих акцій було проголошення у серпні 1949 р. Московським патріархом «добровільного возз'єднання мукачівської єпархії з Російською православною церквою». Ліквідація УГКЦ була складовою частиною плану радянзації західноукраїнських земель.

Важливим у здійсненні радянзації було формування нової системи освіти, яка охоплювала всіх громадян. Освітня процес на всіх рівнях підпорядковувався ідеологічним директивам союзного та республіканського партійних центрів. Навчальні заклади зобов'язувалися виховувати населення у комуністичному дусі й витравити у нього національну самосвідомість. Серйозна увага приділялася ліквідації неписьменності. Створювалася мережа професійно-технічної та вищої освіти. У вишах обов'язково вивчалася історія Комуністичної партії. З центру доставлялися тисячі російськомовних підручників і наочних посібників.

Радянська влада, усвідомлюючи авторитетність професії вчителя в ті часи, намагалася поширити свій вплив на регіон через працівників освіти. У західні області на постійну роботу з різних куточків країни було направлено понад 50 тис. учителів. Підсвідомо чи не свідомо, але вони ставали знаряддям у руках радянської влади, яка вкорінювала свою ідеологію серед народних мас. Ця обставина стала причиною стурбованості самостійницького підпілля. У суспільно-політичному огляді провідника Старовиживського надрайонного проводу ОУН Андрія Михалевича з цього приводу зазначалося: «Вся програма навчання просякнута большевизмом. В кожному разі стараються дітям зчепити большевицький світогляд: вчать біографії вождів, рад влади і історію СРСР. Якщо вчитель – комуніст, то до такого учителя населення ставиться вороже. Якщо учитель не проявляє ніякої активності в селі, до такого ставляться добре і допомагають йому матеріально» [14]. Завдяки впровадженню програми радянської освіти місцеве населення мало зросійщитися, відмовитися від батьківських традицій, перетворитися на атеїстів, покірний натовп.

Процес відбудови і подальшого розвитку промисловості західноукраїнського регіону проходив набагато складніше, ніж на сході України. Це зумовлювалося слабкістю економічного потенціалу регіону (лише 4% населення було зайнято в промисловості), майже повною відсутністю спеціалістів інженерно-управлінської ланки, пасивним і активним опором населення радянзації [18, с. 106].

Найболючішим для краю був процес примусової колективізації, що мав за мету встановити тотальний контроль над селянством, уніфікувати розвиток західноукраїнських земель із центральними і східними регіонами УРСР, позбавити підтримки рух опору тоталітарній системі.

Колективізація проводилася притаманними для радянської системи методами, відпрацьованими у 30-і рр.: примус, шантаж, залякування, провокації, депортації до Сибіру, убивства.

Друга радянська індустріалізація краю в основному завершилася наприкінці 1950-х рр. У руслі політики індустріалізації в Західній Україні збудовано 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств. Реконструйовано на технічній основі напівкустарні діючі підприємства. До 1952 р. фактично було завершено й суцільну колективізацію. Кількість колгоспів зросла з 145 у 1945 р. до 7 200 у 1950 р. До них входило 93% селянських господарств. На базі великих маєтків створювалися радгоспи. Відмова від товарно-грошових відносин і активізації всієї соціальної політики не сприяла матеріальній зацікавленості робітників.

Розвиток важкої індустрії відбувався за рахунок легкої та харчової галузі промисловості, сфери обслуговування, а також залежності від союзного центру. Західноукраїнські землі стали не лише джерелом цінної сировини, а й невичерпним резервуаром дешевої робочої сили для індустріальних районів СРСР.

Західноукраїнський соціум чинив спротив тоталітарному режиму, вдаючись до різних методів боротьби: від саботажу до збройних акцій. Організатором цього була УПА, яка об'єдналася з підпіллям ОУН в єдину структуру ОУН-УПА. На думку деяких дослідників, у 1945–1946 рр. УПА (кількість 20–25 тис. вояків) оперувала на значних територіях Західної України [10, с. 157–166]. Політичною надбудовою УПА з 1944 р. стала Українська головна визвольна рада (УГВР) – організація, покликана здійснювати керівництво національно-визвольним рухом в Україні. До керівного складу УГВР входили Роман Шухевич, Василь Кук, Микола Лебедь, Юрій Липа та ін. УГВР ухвалила низку нормативно-правових актів державного рівня – «Устрій», «Платформу», «Універсал». Та все ж основна увага зосереджувалася на підготовці бойових дій проти радянських силових структур.

Перші загони Української повстанської армії (УПА) почали формуватися в Галичині та безпосередньо в Карпатах з червня 1943 року. Для захисту місцевого населення від сваволі німецької поліції та щоб перешкодити відправленню молоді на каторжні роботи, а юнаків у дивізію СС «Галичина», Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) почав організовувати військові відділи Української Національної Самооборони (УНС), які згодом переросли в УПА. Крім відділів УНС, у кожному районі формувалися збройні боївки ОУН. У Станіславській області спочатку діяло 36, пізніше 32 районні, до 150 підрайонних і до 1500 станичних проводів ОУН, які налічували 23870 членів, з яких 20% становили жінки [16, с. 337].

У структурі УПА Гуцульщина організаційно входила до складу «Военної округи ч. 4» під назвою «Говерля», якою командував у 1943 р. булавний Іван Белейович «Дзвінчук», а на початку 1944 р. – поручник Іван Бутковський «Гуцул». Від літа 1944 р. і до 1954 р. цією округою командував майор Микола Твердохліб «Грім». У 1945 р. округа «Говерля» була реорганізована на тактичні відтинки (ТВ) і тому гуцульські села опинилися в трьох (ТВ), тобто ТВ-20 – «Буковина»; ТВ-21 – Косівський і Коломийський повіти; ТВ-22 – «Чорний ліс», Станіславський повіт, що охоплював рівнинні села Надвірнянського повіту. Закарпатські села належали до ТВ-25, але це було більше на папері, бо насправді найгустіше зосередження повстанських сил на гуцульських теренах спостерігалось в ТВ-21, який називався «Гуцульщина». Командиром цього відтинку в 1945–1946 рр. був поручник (помертньо майор) Микола Яворський «Козак», а від 1946 р. і до кінця бойових дій УПА – сотник Петро Мельник «Хмара» [4, арк. 73].

У перше повоєнне десятиріччя ОУН вступила в жорстоку боротьбу з радянською владою. На території Станіславської області діяла 4 воєнна округа «Говерля» [9, с. 1].

Керівництво ОУН – УПА проводило агітаційні заходи серед населення і не забороняло сільським мешканцям влаштовуватися на роботу в різних установах та закладах, заготівельних організаціях з метою одержання відповідної інформації про функціонування управлінського апарату.

Упродовж 1946 р. було зареєстровано 1619 повстанських акцій – диверсій на транспорті і в промисловості, нападів на адміністративні установи, на військовослужбовців, партійних працівників і активістів тощо [7, с. 342].

Високий рівень національної свідомості, з одного боку, та посилення тиску під час організації колгоспів і пов'язані з цим зловживання та беззаконня – з іншого, підштовхували частину селян до вступу в лави повстанців. Аграрна програма ОУН-УПА – конфіскація великого землеволодіння, передача селянам землі, право на трудову приватну власність, розвиток вільного підприємництва і кооперації – відповідала інтересам селянства. У боротьбі проти колективізації УПА та підпілля ОУН широко використовували агітаційно-пропагандистську роботу. Видавали та розповсюджували брошури, журнали, газети, листівки, заклики, звернення, карикатури, проводили вишколи, мітинги, збори, гутірки тощо. Мітинги і збори організовували, зокрема, під час відвідування, переходу підвідділів УПА через села. У таємному донесенні секретарю Львівського обкому КП(б)У Грушецькому співробітники органів дкргбезпеки повідомляли про мітинг селян, організований вояками УПА: «12 квітня 1945 року о 18 годині вечора в село Колоколин нашого району (колишнього Бурштинського району) прибула група

банди українських націоналістів у кількості 40–50 чоловік. Ця банда оточила село, збрала селян біля сільради, де провела мітинг..., виступаючи розповідали селянам про боротьбу, яку вони ведуть проти більшовиків, про власні втрати» [8, с. 8].

Повстанці провели мітинги у селах Криве, Немилів, Павлів, Нестаничі, Андріївка, Розжалів Радехівського району Львівської області, Брониця і Унятичі Підбузького району Дрогобицької області, с. Буківна Тлумацького району Станіславської області та в багатьох інших. Селян налаштовували на боротьбу проти радянзації краю, зокрема колективізації [8, с. 10].

Упродовж 1946–1947 рр. повстанцями було проведено близько 4 тис. акцій, спрямованих проти соціалістичних перетворень в західноукраїнському селі [17, с. 371–379]. За даними українських дослідників, восени 1947 р. завдяки діям підрозділів УПА 500 тис. осіб unikнули примусового виселення до Сибіру [3, с. 336].

Основною соціальною базою повстанців стали селяни-одноосібники. На селі постійно діяли «станічні», котрі забезпечували підрозділи УПА харчами, одягом, а нерідко – зброєю та розвідувальною інформацією [17, с. 372]. Окремі особи були агентами ОУН, на яких покладалося завдання організувати за допомогою усної агітації та листівок спротив суцільній колективізації та іншим заходам радянської адміністрації. З цією метою вночі організовувалися зібрання селян (щодо цього поширилася фраза: «Вночі керували наші, а вдень – більшовики») [10, с. 160]. Багато селян йшло до лав УПА: вони брали безпосередню участь у бойових зіткненнях, підпалах та знищенні колгоспних приміщень, терактах проти представників більшовицького режиму та активу, знищенні складів, призначених для хлібозаготівель із подальшим поверненням частини зерна селянам. У складі УПА селяни становили 76%, робітники 18,2%, інтелігенція – 4,2%. Погляди селян-одноосібників відображались у агітаційних листах та директивах УПА, де зазначались такі цілі: боротьба проти русифікації, колгоспів, збереження приватної власності на землю [10, с. 159].

Незважаючи на «Велику блокаду» і численні «воєнно-чекістські операції», внаслідок яких повстанці зазнавали великих втрат, учасники українського самостійницького руху демонстрували гідну подиву стійкість і віру в кінцеву перемогу. Інформуючи ЦК КП(б)У про ситуацію в західних областях, міністр внутрішніх справ УРСР Тимофій Строчак 28 травня 1946 р. змушений був визнати, що повстанці і підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналістами-фанатиками, які вирішили боротися з радянською владою до кінця.

У січні-березні 1947 р. боївки ОУН і підрозділи УПА здійснили, за даними радянських джерел, 272 акції, у квітні-червні – 195 акцій [7, с. 343]. 26 квітня 1947 р. в Яблуніці бойовики ОУН знищили двох поплічників радянської влади. Водночас документальні свідчення інформують, що тієї ночі саме тут із величезною кількістю охорони перебував голова очільник Української РСР Микита Сергійович Хрущов [13, с. 104].

17 серпня 1947 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про хід боротьби із залишками банд україно-німецьких націоналістів у західних областях УРСР». Різно зросла кількість «воєнно-чекістських операцій». У віддаленні регіони СРСР було вивезено у 1947 р. 26 332 родини (понад 77 тис. осіб) «бандпособників», тобто утричі більше, ніж у попередні роки [7, с. 343]. Як наслідок, ненависть до більшовицької влади серед мешканців західноукраїнських областей тільки зростала.

Одним із провідників Станіславського повітового проводу ОУН було обрано Григорія Вацебу – «Сулиму» (він же «Вергун», Варнак»), який активізував підпільну боротьбу проти більшовиків. Після ліквідації керівника Надвірнянського надрайонного провіду ОУН у 1948 р. керівництво націоналістичного підпілля призначило «Сулиму» керівником цього проводу, а в 1950 р. – заступником керівника Калушського окружного проводу [2, с. 118]. Григорію Вацебі вдалося багато зробити, щоб зберегти боездатність поріділих боївок, внаслідок чого зменшилася кількість випадків зради і доносів. Часто жителі гірських сіл та присілків зверталися до провідника, аби його підрозділи захистили їх від місцевих посіпак та фальшивих боївок, серед яких були зрадники та запроданці. І завжди «Сулима» допомагав їм, чим здобув в серед них авторитет і повагу.

Про структуру Станіславського повітового проводу ОУН свідчив під час допиту, який здійснював слідчий НКВС молодший лейтенант Дидевич, звинувачуваний Дмитро Іванович Ткачук. Він повідомив, що у Станіславському повіті налічувалося 5 районів ОУН. Серед керівного складу українського підпілля тут виокремлювалися повітовий провідник «Сулима», «Орлов», організаційний провідник «Кузьма», пропагандист провідник «Марко», господарчий провідник «Гайворон», шеф провідник СБ «Мирон», повітовий військовик «Кривейко», повітовий розвідник «Орел» [2, с. 108].

Із щоденника «Надвірнянського надрайонного осередку ОУН «Верховина» за зимовий період 1948–1949 рр.», якій вів «Сулима», дізнаємося про те, що члени осередку намагалися протидіяти радянській

ідеології завдяки зусиллям, спрямованим на збереження знань про історію українського народу, вивчення теорії боротьби з радянським імперіалізмом. «Субота, 29 січня 1949 р. Сьогодні свято Крут. Перша година занять присвячена цьому пам'ятному дневі. Пам'ять безсмертних крутянців вшановано мовчанкою, а опісля я читав з брошури «Великий січень» про значення Крут. Понеділок, 31 січня 1949 р. Під час сьогоднішніх занять ми закінчили історію Української революції і зачали переробляти Постанови Першого Конгресу ОУН. Понеділок, 14 лютого 1949 р. Під час занять ми переробляли «Концепція самостійної України і основна тенденція ідеологічно-політичного розвитку сучасного світу». Вівторок, 1 березня 1949 р. Вивчали реферат «Сталінсько-большевицький імперіалізм в світлі закордонної політики». Неділя, 6 березня, 1949 р. Вивчали реферат «До боротьби з агентурою НКГБ-ВКВД» [2, с. 169–183].

Дружиною Григорія Вацеби стала Марійка Бабінчук («Калина», «Ксеня»). Вона організувала сітку Юнацтва ОУН в селищі Лисець, набула спеціальності радистки, володіла зброєю, згодом стала надрайонною провідницею Українського Червоного Хреста, проводила медичні курси першої допомоги.

28 серпня 1950 р. у Вацеби і Бабінчук у підпіллі народилася донечка. Оскільки довелося постійно оборонятися від озвірілих НКВДистів та сексотів, батьки, які у надважких умовах не відмовилися від зборотьби за здобуття незалежності Української Самостійної Соборної Держави, вимушені були віддати дитину під опіку чужим людям. Виховала її Гафія Манівчук – жінка із золотим серцем, яка не побоялася в ті жорстокі часи взяти повстанську дитину та зберегла листи-заповіти матері і батька. Це листи-наказ батьків, які йдо сьогоднішнього дня береже їх донька як найцінніший скарб:

«Слава Україні!

Дорога моя дитино Мотренько! Якщо доля не судила Тобі в житті бачити свого батька, то прийми від нього кілька слів, писаних до Тебе на четвертому тижні після Твого народження.

Коли будеш читати той лист, тоді мене, може, не буде на світі, але Ти зрозумієш його і зрозумієш ті обставини, в яких ми знаходимося сьогодні. Знай, Ти прийшла на світ у час найжорстокішої боротьби українського народу проти північної Москви. Вже шостий рік у нерівній боротьбі з большевицьким окупантом день у день кладуть свої голови за ідею Української Самостійної Соборної Держави найкращі сини українського народу – українські революціонери й повстанці. Їх уже тільки горстка, а між ними – Твій батько й мати... Докладаєм надлюдських зусиль, щоб зберегти свою екзистенцію і продовжити боротьбу... Ліс наш батько, а ніч – мати, але й вони не дають повної за поруки безпеки і треба ховатися під землею...

У таких обставинах однієї серпневої ночі в темному глухому лісі прийшла Ти на світ. Не було коло Тебе ані лікарської помічі, ані бабки-повитухи. У простій партизанській колибі прийшла Ти на світ, але пам'ятай: місце це – святиня партизанська, і вона ще не осквернена окупантською ногою.

Ти прийшла на світ вільною, а не рабою!

Четвертого дня забрав я Тебе від хворої ридаючої матері і відніс у село чужим людям на опіку.

Складаю на Твоєму чолі батьківський поцілунок і благословляю Тебе, хай Всевишній береже Тебе в своїй опіці і дозволить зажити на волі, якої ми прагнемо. Останні слова до Тебе – це заповіт: Добро Нації – найвищий наказ! Для неї Ти віддаси силу, розум і життя так, як я складаю голову на її жертovníку. Якщо Ти зрадиш український народ, то я вже проклинаю Тебе, а мій дух не дасть Тобі спокою ніколи.

Прийми останній гарячий поцілунок.

З болем серця я залишаю тебе...

Прощай! Твій батько» [11, с. 26–27].

Такою надзвичайною ціною свідомі українці виборювали свою свободу.

У важких умовах підпілля продовжувалася агітаційна діяльність. При цьому члени ОУН, формування УПА намагалися діяти максимально обережно, аби їхні кроки не зашкодили місцевим жителям, серед яких було чимало близьких, знайомих. В інструкції Головного осередку пропаганди й інформаційної служби ОУН за вересень 1946 р. читаємо: «Виконуючи цю інструкцію, задержатись головню на нашій боротьбі з гітлерівцями 1941–1944 рр. та на боротьбі до цього періоду – визвольна боротьба українського народу в часи першої окупації західноукраїнських земель большевиками (1939–1941 рр.), визвольна боротьба українців у Польщі до 1939 р. Про факти, людей і революційну роботу в час большевицької окупації 1944–1946 рр. писати дуже обережно, щоб не пошкодити нашій роботі і людям, які живуть...» [5]. За роки боротьби із радянською владою керівник Головного осередку пропаганди Петро Федун (він же «Полтава») під псевдом «Север» організував навколо себе широке коло авторів дописувачів, які творили підпільну мережу пропагандистів. Про масштаби праці свідчать підрахунки дослідників, які нарахували близько 100 підпільних друкарень. Наклад видань лише одного Дрогобицького обласного проводу взимку 1949–1950 рр. становив 300 тисяч примірників [7, с. 401]. В своїй

програмові праці «Хто такі бандерівці та за що вони борються» Петро Федун доступно пояснював сутність визвольних змагань: «Борючись за незалежну українську державу, ми боремося тільки за здійснення українським народом тих прав, якими вже давно користується величезна більшість народів світу, і які вже давно визнано природними правами кожного народу. До речі, наша боротьба є законною боротьбою навіть з точки зору большевицьких законів: конституція СРСР забезпечує за кожним народом право на вільний вихід із складу СРСР. До всіх народів світу ми плекаємо щирі симпатії. З усіма народами світу, в тому числі і з російським народом, який буде свою національну державу на своїх етнографічних землях, ми хочемо жити в дружбі і співпраці» [7, с. 402].

До операції з ліквідації Федуна, яка тривала 21–28 грудня 1951 р. у Станіславській області, радянські діячі залучили 4 574 офіцерів та солдатів, 60 інструкторів зі 110 службово-розшуковими собаками, 500 курсантів МДБ та 230 бронемашин. 23 грудня було знайдено бункер, в якому переховувалися Петро Федун та троє його товаришів. Повстанці вимушені були підпалити бункер і пострілятися [7, с. 402].

Наприкінці 1940-х рр. органи МДБ і МВС розширили активність так званих спеціальних або агентурно-бойових груп. Діючи під виглядом повстанців і підпільників, спецгрупи виявляли і знищували справжніх учасників визвольного руху або тих, хто їм співчував. Пріоритетним напрямом для силових органів радянської влади ставало проникнення в підпільні організації для систематичної і тривалої роботи з розшифрування зв'язків, розкладу визвольного руху зсередини, компрометації командного складу ОУН і УПА перед СБ ОУН.

Із метою ізоляції учасників визвольного руху від місцевого населення спецгрупи грабували і розстрілювали людей, палили садиби, знищували худобу, гвалтували жінок. Про це свідчать записи провідника Старовижівського районного проводу Ковельської округи ОУН Андрія Михалевича (псевдо «Денис»): «Дня 1/IV 46 року большевицькі людодіи з НКВД прийшли до селянина с. Датинь (нині Ратнівського району Волинської області) Трохимовича Івана, котрого стягнули з печі і стали страшенно мордувати в його власній хаті, побили на його тілі кілька дерев'яних колків і одного спеціального кия з накрученим залізом на кінці. Порозбивали на Іванові все тіло, котре було все синє від бою і облите кров'ю. Далше бідного селянина большевицькі людодіи забрали з собою в район в КПЗ і не дозволили навіть попрощатись при від'їзді з родиною. 2 тижні в районі НКВД його мучили різними допитами і також приміювали різні тортури. Далше НКВД не мали ніяких підстав, щоб його судити... НКВД замордував Івана на Самусівських хуторах, Кратень (хутір неподалік від Ковеля), пробивши йому сім раз тіло штиком і вже до мертвого стрілив у груди. От така мученицька смерть не в чім не винного громадянина с. Датинь Трохимовича Івана дня 14/IV 1946 р. ...

Дня 20.XI.1945 один лейтенант зі своїм ординарцем і двома сіржантами зі штабу «лагерей полонених німців»... прийшли на Замлинські хутори (Любомльський район Волинської області), Наддатинь (Ковельський район Волинської області), де пограбували кількох селян. Кільком селянам повибивали вікна, знасилювали кількох жінок. А ще хотіли знасилювати Михалевич Варвару Артемівну, котра стала боронитися, то взяв цей лейтенант застрілив. За ці всі хуліганства, грабіж, знасилювання, вбивство совітська влада не покарала цього лейтенанта. Коли чоловік убитої жінки зголосився до штабу, щоб покарали убивцю його жінки, котрого він пізнав, то йому сказали, що «то бандеровці вбили твою жену...» [5]. У березні 1950 року в сутичці під Львовом загинув командир УПА Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка). Його наступник Василь Кук уже не міг координувати дії розрізнених загонів, які в основному боролися за виживання. Невеликі групи українських підпільників діяли до середини 1950-х рр.

Після 1954 р. спостерігалися тільки поодинокі акції вже зовсім пригаслого повстанського руху. Останньою його жертвою з радянського боку став оперуповноважений УКДБ в Тернопільській області 22-річний лейтенант В. Стороженко, застрелений з дробовика нелегалом ОУН П. Пасічним.

У постанові ЦК КПРС «Про політичний і господарський стан західних областей Української РСР» від 26 травня 1953 р. були підбиті перші підсумки боротьби у цьому регіоні від 1944 до 1950 рр. включно: репресовано державою майже 500 тис. осіб, зокрема, заарештовано понад 134 тис. вбито близько 153 тис., вислано довічно з України понад 203 тис. осіб. Уточнені дані органи держбезпеки підготували у 1957 р. У довідці 4-го управління КДБ при РМ УРСР зазначалося, що за 1944–1956 рр. під час бойових операцій та в результаті самогубства безповоротні втрати підпілля становили 155 108 осіб, з яких – 1 746 у східних областях. У 1943–1956 рр. за націоналістичну діяльність заарештовано 103 866 осіб, з яких засуджено 87 756 [7, с. 344]. Пропаганда та жорстокість радянських каральних органів, а також ефективні соціально-економічні зміни та поширення колективізації зробили неможливим продовження опору. Останній бій загонів УПА з оперативною групою КДБ відбувся 14 квітня 1960 р. у Підгаєцькому районі Тернопільської області [12, с. 52].

Зазнавши великих втрат, УПА здійснювала спроби прорватися у Західну Німеччину та Австрію. Ті, хто не змогли цього зробити, розділилися на невеликі групи й чинили напади на активістів радянської влади, завдавали шкоди колгоспам, МТС та іншим господарчим об'єктам.

Висновки. Витісняючи німецькі війська з території Західної України, військово-політичне керівництво СРСР одразу бралось до насадження більшовицьких порядків. Реставрація радянської влади супроводжувалася встановленням тотального контролю за всіма категоріями місцевих мешканців, виявленням, ізоляцією та видаленням «антирадянських елементів», уніфікацією суспільної свідомості, відновленням радянської системи освіти і виховання молоді, запровадженням «соціалістичного способу виробництва і розподілу».

Активний спротив значної частки західноукраїнського населення радянській поставило Кремль перед необхідністю залучення до «соціалістичних перетворень» партійно-радянських функціонерів і спеціалістів різних галузей господарства з різних регіонів країни.

Безоглядно руйнуючи традиційний життєвий уклад, форми господарювання, соціокультурні та релігійні практики, сталінський режим прагнув у найкоротші терміни «перекроїти» західноукраїнське суспільство за власними лекалами. Основними інструментами політики радянської стали брутальне насильство і примус у всіх можливих формах.

Політичні та соціально-економічні трансформації, здійснювані більшовицькими місіонерами у краї, відбувалися в умовах збройної боротьби ОУН і УПА. Ізольованість від світу, відсутність джерел надходження зброї та амуніції, постійні облави та «воєнно-чекістські операції», арешти і депортації родин повстанців спричинили поступове згортання українського національно-визвольного руху. Проте ідея державної незалежності України та свободи її населення, яку виборювали повстанці ціною свого життя, передавалася з покоління у покоління.

І сьогодні, вже на початку XXI ст., український народ вимушений продовжувати боротьбу за свою незалежність в умовах російсько-української війни, щоб знову не опинитися під владою тоталітарного режиму Російської Федерації.

Література:

1. Галицька-Дідух Т. Становлення радянської командно-адміністративної економіки в повоєнне десятиліття на прикладі Станіславської області. *На вітар історії України: ювіл. зб. на пошану академіка АНВШ України, проф. В.В. Грабовецького*. Івано-Франківськ, 2008. С. 512–523.
2. Ганцюк П. (упоряд.). «Добро нації – найвищий наказ!» Історії однієї родини. Івано-Франківськ : Фоліант, 2020. 216 с.
3. Даниленко В. (відп. ред.). Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). (у 3-х ч., Ч.3). Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області. Р-1098, оп. 1, спр. 1.
5. Златанов З. Друга радянська Західної України (за матеріалами фондової колекції Меморіального комплексу). *Військово-історичний меридіан*, 2 (20). Київ, 2018. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zlatanov_Zlatko/Druha_radianizatsiia_Zakhidnoi_Ukrainy/ (дата звернення: 01.06.2022).
6. Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 «Говерля» (1944–1949). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. (14), С. 28–38.
7. Липовецький С. (упоряд.). Бандерівці: 200 історій з ХХ століття. Львів : ЛА «Піраміда», 2017. 564 с.
8. Коломия й коломийщина. Історико-креснавче видання. *Збірник споминів і статей про недавнє минуле* (Т.ІІ). Філадельфія; Коломия : Наукове товариство ім. Шевченка, коломийський осередок, 2008. 283 с.
9. *Літопис УПА. Історія: док. і матеріали*. (Т. 31). Торонто; Львів : Літопис УПА, 2001. 320 с.
10. Малярчук О. Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом. *Галичина*. 2006–2007. Вип. (12-13). С. 157–166.
11. Марійчин М.Т. Від прадіда, провідника ОУН-УПА, до батька – воїна АТО. Яремче; Яблуниця, 2018. 48 с.
12. Пиріг Л. Проти Московщини, за Україну! Нотатки філателіста. *Пам'ятки України*, 2017. Вип. (4). С. 50–55.
13. Санкович (Драпак) М. Яблуниця – перлина Карпат. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 208 с.
14. Свідчення Равлюк Ганни Іллівни, 1930 р. н., с. Гавриляк Обертинського району Івано-Франківської області.
15. Сеньків М. Радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села (1944–1952 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. (XXIII). 2012. С. 148–155.
16. Сеньків М. Повсякденне життя західноукраїнського селянства (1944–1952 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки*, 2014. Вип. (24). С. 337–348.
17. Сеньків М. Опір ОУН і УПА колективізації західноукраїнського села, 1944–1952 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. (12). С. 371–379.
18. Кульчицький С. (ред.). Сторінки історії України: ХХ століття. Київ : Освіта, 1992. 333 с.